

Manteuffel, Jerzy

Wiadomości wstępne z zakresu papyrologji

Przegląd Historyczny 26/2, 234-257

1926-1927

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

REFERATY

1. JERZY MANTEUFFEL

WIADOMOŚCI WSTĘPNE Z ZAKRESU POPYROLOGJI

Dwa warunki decydują o pomyślnym rozwoju każdej nauki — udoskonalenie metod badania oraz świeży dopływ materiału rzeczowego. Jeżeli w zakresie metody badań szereg znakomitych uczonych wysunął wiedzę o świecie starożytnym na jedno z przodujących miejsc w dziedzinie nauk humanistycznych, to i w zakresie nowych źródeł koniec ubiegłego oraz stulecie bieżące przyniosły jej ponownie nader cenny materiał historyczny.

Po świetnym rozwoju epigrafiki w stuleciu ubiegłym powstała niedawno i rozwija się szybko inna dyscyplina pomocnicza, a jest nią papyrologja.

Odkrycia papyrusów, dzięki którym odzyskaliśmy bezpośredni materiał historyczny, świadczący o stosunkach kulturalno ekonomicznych Egiptu od czasów Aleksandra Wielkiego aż do najazdu Arabów w stuleciu 7-em, stały się bogatym źródłem, z którego poczęły czerpać i spożytkowywać dla swoich celów różne dyscypliny odrębne. Materiał, udostępniony przez papyrologów dla badań specjalistów w różnych dziedzinach stanowi bezsprzecznie dużą wartość zarówno dla filologii klasycznej i historii, jak prawa i teologii. Z tego zatem punktu widzenia jest papyrologja nauką pomocniczą, z drugiej jednak strony stanowi ona w szerszym zakresie całość zamkniętą w sobie, skupiającą ponownie wyniki badań na terenie dyscyplin odrębnych, zmierzających zaś do odtworzenia całokształtu stosunków prawno-historycznych i kulturalnych tej ważnej prowincji świata hellenistyczno-rzymskiego.

Z całego obszaru Imperjum Rzymskiego jedynie warunki klimatyczne Egiptu sprzyjały zachowaniu się świadectw bezpośrednich o życiu w starożytności, pod postacią papyrusów z pismem greckim i łacińskim, papyrusów egipskich w piśmie hieroglificznem, hieratycznem, demitycznem i koptyjskiem, wreszcie aramejskich, hebrajskich, perskich oraz arabskich.

W obrębie tego materiału grupę liczebnie najbogatszą, stanowiącą w sobie pewną całość zamkniętą, a posiadającą obok egipskich największą wartość dla historii kultury, stanowią papyrusy greckie z drobnym zaledwie dodatkiem tekstów łacińskich.

Filologia zawdzięcza im znaczne rozszerzenie znajomości literatury greckiej, zwłaszcza w okresie aleksandryjskim. Niemniej może cennym jest bogaty zasób językowy z okresu powszechnego, który przy-

czynił się do lepszego poznania dalszych etapów w rozwoju języka greckiego, dając zarazem możliwość ponownego nawiązania nici przerwanej w jego historii rozwojowej.

Historja starożytna i prawo zdobyły dzięki nim bogate archiwum, zawierające pierwszorzędny materiał do odtwarzania historii gospodarczej i administracji w starożytności.

Teologia, wreszcie, zyskała obok nowych źródeł do historii pierwszych wieków chrześcijaństwa — możliwość ściślejszej interpretacji ksiąg Nowego Testamentu.

Ciekawy materiał folklorystyczny i nowe teksty, dotyczące różnych prądów religijnych, oraz świadectwa bezpośrednio o życiu prywatnym stanowią cenne przyczynki dla historii rozwoju kulturalnego ludzkości.

I. ODKRYCIA PAPIRUSÓW.

W dziejach odkryć papyrusowych wyróżniają się trzy okresy, z których ostatni trwa aż do dni obecnych.

Pierwsze odkrycie greckiego dokumentu w kursywie nastąpiło jeszcze w stuleciu XVIII; nabył go kardynał Borgia, opublikował zaś uczony duński Mikołaj Schow¹⁾, podkreślając zarazem doniosłość tego rodzaju dokumentów dla badań naukowych.

Następne, równie przypadkowe jeszcze zdobycze na tem polu, przynoszą pierwsze dziesięciolecia w. XIX; są to przeważnie dokumenty greckie z okresu Ptolemeuszów.

Z r. 1877 rozpoczyna się okres drugi, z którego pochodzą przeważnie papyrusy, odnalezione przez ludność tubylczą w miejscowości Fayûm. Materiał pochodzący z tych odkryć przeszedł za pośrednictwem władz konsularnych, częściowo zaś handlarzy egipskich do muzeów i bibliotek Paryża, Wiednia, Londynu, Rzymu, Lejdy i Berlina.

W trzecim z kolei dopiero okresie sami badacze starożytności, wspomagani przez zasobne instytucje naukowe, rozpoczynają poszukiwania planowe na terenie środkowego i górnego Egiptu. Po próbach bezskutecznych Włochów pomysłny początek poczynił egiptolog angielski, Flinders Petrie; w l. 1889/90 znalazł on w Gurob trumny egipskie, sporządzone ze starych zwojów papyrusowych, i spożytkował ten materiał dla celów naukowych.

W l. 1895/6 zaczynają się dalsze poszukiwania, prowadzone przez uczonych europejskich w sposób bardziej systematyczny i z większym nakładem zasobów materialnych. Anglicy, Hogarth, Grenfell i Hunt, z polecenia Egypt Exploration Fund rozpoczynają poszukiwania w okolicach Fayûm. Następny zaraz rok przynosi epokowe odkrycie Grenfell'a i Hunt'a w Oxyrhynchos, a w l. 1898/9 ciż sami uczeni odkryli nieznanne wioski na terenie półn.-wschodn. Fayûm'u. W roku następnym, prowadząc poszukiwania z polecenia uniwersytetu Kalifornijskiego, znajdują oni w Tebtunis mumje krokodyłów, wypełnione zwojami papyrusów greckich. W l. 1901/2 prowadzą dalsze prace w Tebtunis, następnie zaś w Hibeh, ponawiając kilkakrotnie ekspedycje do Egiptu.

¹⁾ *Charta papyracea graece scripta Musei Borgiani*. Nic. Schow. Rzym 1788.

Uczeni francuscy, Jouget i Lefebvre czynili w r. 1901 poszukiwania na terenie Fayûm'u, w roku zaś następnym znajdują kartonaz z nekropoli w Magdola, poczem dokonują odkryć w środkowym Egipcie.

W r. 1905 znalazł Lefebvre ów słynny rękopis, zawierający komedje Menandra i duży zbiór aktów greckich z okresu bizantyjskiego.

Włosi, Schiaparelli i Breccia, czynili poszukiwania w Hermupolis.

Z polecenia Muzeów Berlińskich w r. 1898/9 udają się do Egiptu Wilcken i Schäfer, gdzie dokonują odkryć w Hermupolis, poczem Rubensohn w Abusir, na terenie Fayûm'u oraz na wyspie Elephantynie.

W l. 1902 Schubart i Viereck poszukiwali papyrusów w Fayûm, a egiptolog niemiecki, Borhardt, odkrył w Abusir zwój z utworem Tymoteusza, stanowiący zarazem najstarszy egzemplarz książki greckiej. Niezależnie jednak od ekspedycyj uczonych europejskich ludność miejscowa prowadzi na własną rękę poszukiwania tych tekstów w różnych okolicach kraju.

Tą zatem drogą, korzystając z usług antykwaryjuszy egipskich, szereg bibliotek w większych ośrodkach kulturalnych Europy i Ameryki przyszedł do posiadania mniejszych zbiorów.

Rzadko jednak odnajduje się papyrusy w stanie odpowiednim do bezpośredniego badania przez specjalistów. Większość z nich, pochodząc z rumowisk, kartonazu trumien egipskich i t. p., wymaga żmudnych zabiegów konserwatorskich, które niejednokrotnie umożliwiają dopiero dokładne odcyfrowanie tekstu. Długoletnie doświadczenie konserwatorów w muzeach europejskich przyczyniło się wszakże do znacznego ulepszenia tej techniki, na specjalne wyróżnienie zasługują zaś wyniki osiągnięte w tej dziedzinie przez konserwatora muzeum berlińskiego, Ibscher'a.

Teksty te, pochodzące z odkryć papyrusowych, dadzą się podzielić na dwie grupy. Do pierwszej należą fragmenty utworów literackich, którymi w pierwszym rzędzie interesuje się filologja, do drugiej, licznie znacznie przeważającej, papyrusy zawierające dokumenty dyktowane potrzebami życia codziennego, nieraz jednak ściślej granicy przeprowadzić się nie daje.

Druga ta grupa, zawierająca dokumenty urzędowe i prywatne, listy, rachunki i t. p., mimo pozornie małej wartości posiada jednak znaczenie bardzo doniosłe, gdyż one świadczą właśnie o stosunkach życia w starożytności, w wielu jego przejawach poznawanego dopiero teraz dokładniej. Niezwykłą też wartość posiada ta właśnie grupa tekstów dla poznania historii rozwoju języka greckiego — w nich odzyskaliśmy mowę potoczną z okresu, który przekracza 10 stuleci.

Zachował się w nich język różnych warstw i klas ludności greckiej: obok tekstów poprawnych i mowy, jaką posługiwały się warstwy wykształcone, posiadamy dokumenty, gdzie zarówno język wulgarny, jak i styl nieurobiony zdradzają autora z pośród szerokich mas ludu. Treść ich stanowi niezmiernie obfite źródło dla badań historyka i prawnika.

Niezależnie od papyrusów zwracają nam piaski egipskie szczątki pisma greckiego, utrwalonego na innym materjale piśmiennym. Są to skorupy gliniane, t. zw. ostraka, którymi posługiwała się zwłaszcza ludność uboższa, oraz tabliczki drewniane lub metalowe, z których

pierwsze miały szerokie zastosowanie w szkolnictwie, drugie zaś odgrywały znaczną rolę w zabobonie i magji.

Wobec tego jednak, że materiał jako taki roli decydującej tutaj nie odgrywa, papyrusy zaś stanowią grupę przeważającą liczebnie, cały ten zespół źródeł przeszedł do dziedziny badań papyrologów.

Publikacje tych tekstów o charakterze zbiorowym — gdyż jedynie o nich możemy tutaj mówić — wychodzą w trzech rodzajach.

Grupę pierwszą stanowią publikacje, zawierające teksty pochodzące z danej miejscowości. Podział taki posiada pewne cechy dodatnie, możliwy jest jednak oczywiście tylko przy większych odkryciach. Większość publikacji angielskich posiada ten właśnie charakter.

Do grupy następnej wchodzi wydawnictwa, zawierające teksty z różnych miejscowości, należące zaś obecnie do zbiorów danego muzeum.

Trzecią, wreszcie — to wydawnictwa, które różnią się od poprzednich przez wprowadzenie w obręb materiału opublikowanego podziału systematycznego.

Publikacje niemieckie posiadają przeważnie ten charakter.

Większość wydawnictw zbiorowych posiada obok dokumentów fragmenty literackie. Jedynie fragmenty, posiadające większą wartość dla historii literatury, stanowiące zarazem większą w sobie całość, zostały wydane osobno. Zazwyczaj posiadają te publikacje całkowitą lub częściową przynajmniej reprodukcję tekstu, co pozwala szerszym kołom uczonych na prowadzenie badań źródłowych, rzadko wszakże zdolną jest całkowicie zastąpić oryginał, bez którego w miejscach zniszczonych trudno jest się obejść.

Publikacje zbiorowe posiadają również zazwyczaj próbki ciekawych tekstów, czy pod względem treściowym, czy paleograficznym; całkowite zaś reprodukcje opublikowanego materiału posiadają wydawnictwa British Museum (t. I — III), Instytutu Papyrologicznego w Lille i Biblioteki Państwowej w Monachjum, jak również starsze publikacje francuskie i holenderskie, które jednak technicznie są dzisiaj zupełnie przestarzałe.

W ostatnich czasach powstały przy niektórych uniwersytetach specjalne Instytuty Papyrologiczne, w których skupiają się obok badań ściśle paleograficznych studja w dziedzinie prawa i historii starożytnej. Doskonale zaopatrzone działy publikacyj papyrologicznych posiada Instytut dla Studjów Antycznych oraz Dział Papyrusów w Nowym Muzeum w Berlinie, w Anglii zaś British Museum. Specjalne Instytuty — we Francji posiadał uniwersytet w Lille, Instytut ten został obecnie przeniesiony do Paryża, Niemcy mają je w Monachjum i Heidelbergu, a Włochy w Medjolanie.

II.

ZBIORY I PUBLIKACJE TEKSTÓW.

Anglja i Ameryka.

Anglja, która najwydatniej finansowała wyprawy naukowe do Egiptu, posiada też obecnie największe zbiory papyrusów. Londyn posiada je w British Museum, Oxford w Bibliotece Bodlejańskiej i Queen's

College i Dublin w Trinity College. Pozatem istnieją zbiory prywatne lorda Amherst'a w Londynie i Rylands Library w Manchesterze.

Wydawnictwa angielskie rozpadają się na trzy grupy:

a) Publikacje Egypt Exploration Fund, które w r. 1920 zostało przekształcone na Eg. Expl. Society. Redagują je Grenfell i Hunt.

b) Wydawnictwa British Museum, rozpoczęte przez Kenyon'a, prowadzone zaś w dalszym ciągu przez Bell'a.

c) Publikacje innych zbiorów pod redakcją Grenfell'a, Hunt'a, Mahaffy, Smyly i innych.

Publikacje:

a) Egypt Exploration Fund (Society):

(P. Oxy), *The Oxyrhynchus Papyri*, Grenfell, Hunt, Oxford, t. I (1898) — XVI (1924) przy współpracy Bell'a; po zgonie Grenfell'a wydaje je sam Hunt; t. XVII wyjdzie w najbliższym czasie; t. V, XI, XIII i XV zawierają wyłącznie teksty literackie.

(P. Fay) *Fayûm Towns and their Papyri*, Grenfell, Hunt, Hogarth, t. I, Oxford — Londyn 1900.

(P. Hib.) *The Hibeh Papyri*, Grenfell, Hunt, t. I, Londyn 1906.

b) British Museum¹⁾

(P. Lond.) *Greek Papyri in the British Museum*, Kenyon, Bell, t. I (1893) — V (1917). Londyn.

Reprodukce t. I — III (1893 — 1907).

Ciąg dalszy tego wydawnictwa zawiera podział grupowy; dotąd wyszło; *Jews and Christians in Egypt, The Jewish Troubles in Alexandria and the Athenasian controversy illustrated by texts from Greek Papyri in the British Museum*, Bell, Crum (teksty koptyjskie), Londyn 1924.

Osobno wyszły ważniejsze teksty literackie:

Aristotle on the Constitution of Athens, Kenyon, Oxford 1891 (dwa wydania), cz. II całkowita reprodukcja.

The poems of Bacchylides from a papyrus in the Br. Mus. Kenyon, Londyn 1897, cz. II — reprodukcje.

c) Inne wydawnictwa:

(P. Grenf. I) *An Alexandrian Erotic Fragment and other Greek Papyri chiefly Ptolemaic*, Grenfell, Oxford, 1896.

(P. Grenf. II) *New Classical Fragments and other Greek and Latin Papyri*, Grenfell, Hunt, Oxford, 1897.

(Rev. P.) *Revenue—Laws of Ptolemy Philadelphus* Grenfell, Mahaffy, Oxford, 1896.

(P. Amh.) *The Amherst Papyri*, Grenfell, Hunt, Londyn, t. I (1900) — II (1901) (t. I zawiera wyłącznie teksty teologiczne i literackie).

¹⁾ Dawniejsze zbiory Brit. Mus. wyszły w wydaniu: J. Forschall, *Description of the Greek Papyri in the Brit. Mus.* I Londyn 1839.

(P. Petrie) *The Flinders Petrie Papyri*, Mahaffy, Smyly, Dublin, t. I (1891) — III (1905), Appendix 1894,
 oraz ciąg dalszy tej publikacji:
 (P. Gur.) *Greek Papyri from Gurob*, Smyly, Dublin 1921,
 (P. Ryl) *Catalogue of the Papyri in the John Rylands Library*,
 Hunt, Johnson, Martin, Manchester — Londyn, I (1911) —
 II (1915). t. I zawiera wyłącznie teksty teologiczne i literackie.

Ostatnio również Ameryka rozwinęła energiczną akcję w kierunku poszukiwania papyrusów. Niemal każda biblioteka uniwersytecka, posiada drobniejsze zbiory, większe zaś znajdują się w New-Yorku, Chicago, Kalifornji, Berkeley i Michigan.

Publikacje:

Wydawnictwo Univ. of California:
 (P. Teb.) *The Tebtunis Papyri*, Grenfell, Hunt, Goodspeed,
 Smyly, Londyn I (1902) — II (1907).

Wyd. Univ. of Chicago:
Greek Papyri from the Cairo Museum together with papyri of Roman Egypt from american collections, Goodspeed, Chicago, 1902.

Wyd. Cornell University:
Greek Papyri in the Library of Cornell University, Westermann,
 Kraemer, New-York, 1926.

Pozostałe papyrusey ze zbiorów amerykańskich opublikowano, względnie omówiono dopiero w czasopismach filologicznych, jak Stud. in Class. Philology i Trans. Am. Phil. Ass. oraz w Aegyptus Zapowiedziane są w najbliższym czasie publikacje zbiorowe.

Drugie miejsce zajmują Niemcy. Największe zbiory papyrusów znajdują się w Berlinie (Neues Museum), mniejsze zaś niemal, że we wszystkich miastach uniwersyteckich.

Na czoło publikacyj niemieckich wysuwają się wydawnictwa muzeów berlińskich. Istnieje tam specjalna komisja dla opracowywania nowych tekstów, w skład której wchodzi: Wilamowitz, Erman, Norden, Wilcken, Schäfer i Schubart. Instytuty papyrologiczne istnieją w Monachjum (kier.: Wenger, Otto) i Heidelbergu.

Publikacje:

1. Berlin.
 (B. G. U.) *Aegyptische Urkunden aus den (Königlichen) Staatlichen Museen zu Berlin*, Griechische Urkunden, Wilcken, Krebs, Viereck, Schubart, P. M. Meyer oraz inni.
 Berlin I (1895) — IV (1912) wyd. litografowane.

Zawierają one dokumenty, pochodzące z różnych okresów, bez podziału systematycznego.

Dodatek stanowi: *Elephantine — Papyri*, Rubensohn, Berlin 1907.

Publikacje te wychodzą obecnie w formie zmienionej jako:

B. G. U. V., *Der Gnomon des Idios Logos*, Seckel, Schubart, Berlin 1919.

B. G. U. VI, *Papyri u. Ostraka der Ptolemäerzeit*, Schubart, Kühn, Berlin, 1922.

B. G. U. VII, *Papyri u. Ostraka aus Fayûm*, Viereck, Zucker, Berlin, 1927.

Osobno zostały wydane teksty literackie :

(B. K. T.), *Berliner Klassikertexte* I (1904) — VII (1923) Schubart, Diels, Kalbfleisch, Schöne, Arnim, Wilamowitz, Schmidt, Kunst — zawierają:

zesz. 1. Komentarz Didymosa, 2. Komentarz do Theateta Platona, 3. Teksty medyczne, 4. Hieroklesa, 5. Fragmenty epickie, elegji, liryki i dramatu, 6. Teksty starochrześcijańskie, 7. Fragmenty retoryczne.

Komentarz Didymosa oraz do Theateta wyszły również w reprodukcji całkowitej, Berlin, 1905.

Osobno wydano :

Der Timotheus Papyrus (Wiss. Veröffl. d. dt. Orient-Ges. zesz. 3) Wilamowitz, Berlin 1903; zawiera całkowitą reprodukcję.

Niezależnie od tego część tekstów, zwłaszcza literackich, została ogłoszona w Sprawozdaniach Pruskiej Akademji Umiejętności.

Zbiory prywatne :

Griechische Texte aus Aegypten, P. M. Meyer, cz. I, Papyri d. Neutestamentlichen Seminars d. Univ. Berlin, cz. II Ostraka d. Sammlung Deissmann, Berlin, 1916.

Hamburg.

(P. Hamb.) *Griechische Papyrusurkunden der Hamburger Staats- u. Universitätsbibliothek*, P. M. Mayer, I (1911) — III (1924).

Heidelberga :

1) *Veröffentlichungen aus d. badischen Papyrus-Sammlungen*, Deissmann, Bilabel, Becker, Gerhardt, Gradenwitz, Heidelberg I (1905) — IV (1917).

2) *Sitzungsberichte d. Heid. Akad. d. Wiss.*

3) Instytut Papyrologiczny założony w r. 1920 wydał w l. 1920—22 6 zeszytów.

Fryburg :

Mitteilungen aus d. Freiburger Pap.-Sammlung 1. Litterarische Stücke—A I y; Ptolemäische Kleruchen Urkunde, Getzer, 2. Juristische Texte aus römischer Zeit, Partsch, 1914.

Giessen :

1) (P. Giss.) *Griechische Papyri im Museum des Oberhessischen Geschichtsvereins zu Giessen* Kornemann, P. M. Meyer, Eger, Teubner, I 1 (1910) — 3 (1912).

2) *Mitteilungen d. Giessener Universitätsbibliothek I*, Griechische Pap.-Urkunden aus Ptolemäer u. Römerzeit, Kling 1924. (Teksty wydane dotychczas w czasopiśmie mają być ponownie opracowane w tem wydawnictwie).

3) (P. Jand.) *Papyri Jandanae* — Kalbfleisch wraz z uczniami, Teubner I (1912) — IV (1914).

Halle :

(P. Hal.) *Dikaiomata, Auszüge aus alexandrinischen Gesetzen u. Verordnungen in einem Papyrus d. phil. Seminars Univ. Halle*, Berlin, 1913 (anonimowo).

Lipsk :

(P. Lips.) *Griechische Urkunden d. Papyrussammlung zu Leipzig*, Mitteis, Wilcken, t. I, Teubner 1906.

Monachjum :

(P. Mon.) *Veröffentlichungen aus d. Pap.-Sammlung d. K. Hof- u. Staatsbibliothek zu München*, Byzantinische Papyri, Heisenberg, Wenger, Lipsk — Berlin 1914.

cz. II zawiera całkowite reprodukcje.

Instytut Papyrologiczny wydaje :

2) *Münchener Beiträge zur Papyrusforschung u. Rechtswissenschaft*, Wenger, Otto, Monachjum, I (1915) — VIII (1925).

Strassburg :

1) (P. Strassb.) *Griechische Papyrus d. Kais. Univ.—u. Landesbibliothek zu Strassburg*, Preisigke, Lipsk I, 1 — 3 (1906 — 12) — II (1920).

Ciąg dalszy tej publikacji opracowuje obecnie uczony francuski, Collomp.

2) *Griechische u. griech.-demotische Ostraka des Univ.- u. Landesbibliothek zu Strassburg*, Viereck, Spiegelberg, cz. I, teksty, Berlin 1923.

3) Ważne prace z zakresu papyrologji zawierają również sprawozdania T-wa Naukowego w Strassburgu (*Schriften d. Wissenschaftlichen Gesellschaft in Strassburg*).

Ożywiona praca w dziedzinie papyrologji rozwija się obecnie we Włoszech. Większe zbiory papyrusów istnieją w Rzymie, Turynie, Florencji i Neapolu. Najważniejsze z wydawnictw włoskich są publi-

kacje florentyńskie pod redakcją Comparetti, a obecnie Vitelli. Nowe stale materiały wydaje Società Italiana w opracowaniu Vitelli oraz innych. Instytut Papyrologiczny, który znajduje się w Medjolanie, prowadzi Calderini oraz Francisci.

Wydawnictwa:

Rzym :

(P. Vat.) *) *Classicorum auctorum e Vaticanis codicibus editorum collectio*, A. M a i, t. IV (1831) str. 442 in. i V. (1833) str. 350, 600.

Turyń :

(P. Tor.) *) *Papyri Graeci Regii Taurinensis Musei Aegyptii*, Pars altera. Memorie della R. Accademia di Torino, A. P e y r o n, Turyń, t. I (1826) — II (1827).¹⁾

Materiały, pochodzące z nowszych odkryć, są przechowywane we Florencji, częściowo zaś w Medjolanie :

(P. Flor.) *Papiri Greco-Egizii della R. Accademia dei Lincei*. Papiri Fiorentini, C o m p a r e t t i, V i t e l l i, Medjolan I (1906)—III (1915).

(P. S. I.) *Publicazioni della Società Italiana per la ricerca dei Papiri greci e latini in Egitto*. Papiri greci e latini, V i t e l l i, Florencja I (1912) — VII (1925).

Papiri Milanesi, Medjolan 1922 w Serie scientifica, wydawanej przez „Aegyptus“.

Medjolański Instytut Papyrologiczny wydaje *Studi della Scuola Papyrologica* I (1915) — IV, 4 (1926), m. i. wyszły kursy A. C a l d e r i n i 1915/6 — 1921/2 oraz F r a n c i s c i 1919/20.

Grupę odrębną stanowią zwoje Herkulaneńskie, przechowywane w Neapolu. Opublikowano je w następujących wydawnictwach:

Herculansium voluminum quae supersunt, Neapol I (1793) — XI (1855), (wyd. przestarzałe).

Ponownego wydania podjął się B a s c i.

Papiro Ercolanese, Medjolan I (1914) (z reprodukcją).

osobno zostało wydane :

Papiro Ercolanese inedito, C o m p a r e t t i, Turyń 1875 oraz opracowanie angielskie:

Fragmenta Herculansia a descriptive catalogue of the Oxford copies of the Herculean Rolls, S c o t t, Oxford 1885.

Francja posiada zbiory papyrusów w Paryżu—w Louvrze oraz w Bibliothèque Nationale, w Instytucie Papyrologicznym, założonym w Lille, przeniesionym zaś obecnie do Paryża, oraz w Strassburgu. Instytut prowadzi Jouguet. Wybitną rolę odgrywają również uczeni francuscy w zarządzie i wydawnictwach muzeów w Kairze i Aleksandrii.

¹⁾ Dokumenty greckie z okresu Ptolemeuszów, zawarte w starych wydawnictwach (oznaczonych gwiazdką) wychodzą obecnie w nowym opracowaniu W i l c k e n'a — *Urkunden d. Ptolemäerzeit* (U. P. Z.).

Wydawnictwa:

Die Pariser Papyri des Fundes El-Fayûm, Wessely, Wiedeń 1889 (w *Denkschriften d. K. Ak d. Wiss. Phil.-hist. Kl. t. 37*).

Corpus Papyrorum Aegypti, cz. III, Papyrus grecs du Louvre, Re-villout.

(P. Reinach) *Papyrus grecs et démotiques*. Reinach, Spiegelberg, de Ricci, Paryż 1905.

(P. Par.) *) *Notices et textes des Papyrus grecs du Musée du Louvre et de la Bibliothèque Impériale et autres bibliothèques*, Brunet de Presle. t. XVIII, Paryż 1865; cz. II zawiera reprodukcje.

Osobno zostały opublikowane teksty literackie:

(P. Did.) *Un papyrus inédit de la bibliothèque de M. Ambrosie Firmin — Didot, Weil*, Paryż 1879.

Papyrus de Ghoran, Jouguet w B. C. H. 1906.

Papyruse pochodzące z nowszych odkryć należą do Instytutu Papyrologicznego uniw. Paryskiego.

(P. Lille) *Papyrus grecs*. Jouguet, Collart, Lesquier, Xoual, t. I 1 — 3, Paryż 1907 — 1923.

(P. Magd.) t. II cz. 1 tego wydawnictwa zawiera Papyrus de Magdola w wyd. II, Paryż 1912, cz. 2 reprodukcje (wyd. pierwsze wyszło w B. C. H. 1902—3).

Papyrus de Théadelphie, Jouguet, Paryż 1911 — Suppl. 1912.

Ważnym dla papyrologii jest również czasopismo *Bulletin de Correspondance Hellénique*.

Austria posiada papyruse pochodzące z dawniejszych odkryć. Przeważną ich część, stanowiącą zbiory b. arcyksięcia Rainera, znajduje się w Wiedniu, w Bibliotece Państwowej. Prace z zakresu papyrologii i dziedzin pokrewnych koncentrują się w wielkim wydawnictwie, redagowanym od r. 1902 przez Wessely'ego, p. t. *Studien zur Palaeographie u. Papyruskunde*.

Wydawnictwa:

1) *Mitteilungen aus d. Sammlung d. Papyrus Erzherzog Rainer*, Wiedeń I (1887) — VI (1897).

Oprócz publikacyj zawiera to wydawnictwo rozprawy z tego zakresu. Wydawał je Karabacek przy współpracy Wessely'ego, Gomperz'a i Krall'a.

2) *Führer durch die Ausstellung Papyrus Erzherzog Rainer*, Wiedeń 1894. Zawiera działy: egipski — Krall, grecki — Wessely, arabski — Karabacek.

3) *Studien zur Palaeographie u. Papyruskunde*. Wessely, Lipsk I (1902) — XXIII (1922).

Wydawnictwo to umieszcza obok publikacyj papyrusów również rozprawy i obszerniejsze prace z tego zakresu oraz bibliografię papyrologiczną.

W publikacji tej wyszły :

t. V *Corpus Papyrorum Hermopolitarum*, Wessely, Lipsk, 1905.

t. XX i XXII *Catalogus Papyrorum Raineri*, p. 1 — 2, Wessely, Lipsk 1920 — 22.

(od r. 1922 częściowo finansuje ją rząd czesko-słowacki).

4) *Corpus Papyrorum Raineri*, Wessely, Mitteis, Wiedeń, 1895 (zawiera dokumenty prawnicze).

Ważne publikacje materiału papyrologicznego zawierają również sprawozdania Wied. Ak. Um. (Denkschriften d. K. Ak. d. Wiss).

Znaczna część papyrusów pochodzących z nowszych odkryć pozostała w Egipcie i znajduje się w Muzeach w Kairze i Aleksandrii. Zbiory te wychodzą w opracowaniu uczonych francuskich, angielskich, włoskich, amerykańskich oraz niemieckich. W Aleksandrii wychodzi czasopismo wydawane przez Société Archéologique. Redagował je G. Botti, obecnie zaś E. Breccia. Aleksandria I (1898) — XX, (1925).

Wydawnictwa:

Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire. Greek Papyri, Grenfell, Hunt, Oxford 1903.

Papyrus grecs d'époque byzantine J. Maspero. Kairo I (1911) — III (1916).

Zenon Papyri, Edgar, I — II, Kairo 1925 — 7.

Fragments d'un manuscrit de Menandre, Lefebvre, Kairo 1907.

Papyrus de Menandre, Lefebvre, Kairo 1911 (wyd. powtórne z całkowitą reprodukcją).

Griechische Urkunden d. Aeg. Mus. zu Kairo, Preisigke, Strassburg, 1911 (w Schriften d. Wiss. Ges. in Strassburg, Nr. 13).

Greek Papyri from the Cairo Museum, Goodpeed. (por. publ. amerykańskie).

Z pomniejszych kolekcji papyrusów wypada wymienić następujące: Rosja posiada je w Petersburgu (Ermitaż i Biblioteka Publiczna)¹⁾, w Moskwie (Muzeum Sztuk Pięknych), dawne zbiory Goleniszewa, papyruse Ros. Ak. Um., wreszcie zbiory prywatne Lichaczewa, Turajewa i Zeretelli'ego.

Teksty te były dotąd rozproszone w czasopismach i w sprawozdaniach Ros. Ak. Um. oraz w „Żurnalu” Min. Ośw. Zeretelli, Krüger i Jernstedt zapoczątkowali obecnie wydawanie publikacji zbiorowej.

Wydawnictwa:

Papyri Russischer u. Georgischer Sammlungen, z czego wyszedł już t. I: „Literarische Papyri”, Zeretelli, Krüger, Tiflis 1925 (wyd. litografowane bez reprodukcji, komentowane w języku niemieckim).

¹⁾ *Catalogue des manuscrits grecs de la Bibl. Imp. Publ. St. Pétersbourg* 1864 (zawiera 9 papyrusów z reprodukcjami litograficznymi).

Zbiory szwajcarskie znajdują się w Genewie oraz Bazylei. Papyrusy genewskie wydał Nicole, jeden z pierwszych pracowników na tej niwie.

Publikacje:

(P. Gen.) *Les papyrus de Genève*, Nicole, t. I Papyrus grecs. Actes et lettres. Genewa 1896.

Textes inédits de la collection papyrologique de Genève, Nicole, Genewa 1908.

Papyrusurkunden d. Öffentlichen Bibliothek der Univ. zu Basel, Ra-
bel, Spiegelberg, Berlin 1917.

Holandja posiada cenne papyrusy, pochodzące z odkryć dawniejszych. Znajdują się one w Lejdzie.

Wydawnictwa:

(P. Leyd.) *) *Papyri graeci Musei Antiquarii Lugduni Batavi*. Leu-
vens, Lejda I (1843) — II (1885).

Lettres à M. Letronne sur les papyrus bilingues et grecs e. t. c. du Musée de Leide, Reuven s, Troisième lettre, Papyrus grecs, Lejda 1830.

Papyrusy ze zbiorów szwedzkich znajdują się w Sztokholmie — *Papyrus graecus Holmiensis*, Lagercrantz, Lipsk 1903, norwe-
skich zaś w Oslo — *Papyri Osloenses*, fasc. I. *Magicae Papyri*, Eitrem, Oslo 1925 (komentarze angielskie).

Belgja, wreszcie, posiada zbiór w Brukselli i Danja w Kopenhadze; teksty te nie wyszły jednak dotąd w wydaniu zbiorowym.

Tak oto przedstawia się obraz współczesnych publikacyj z zakresu papyrusów greckich. Niezależnie jednak od wydawnictw zbiorowych spora część poszczególnych fragmentów, zwłaszcza zaś drobniejszych tekstów literackich, została opublikowana w rozmaitych czasopismach fachowych, księgach jubileuszowych i t. p. Orientacja w tym tak już dzisiaj materiale obszernym jest znacznie utrudniona, aby zaś ponie-
kąd to zadanie ułatwić powstały specjalne organy, poświęcone studjom papyrologicznym.

III. DZIEŁA PODSTAWOWE I CZASOPISMA.

W Niemczech zadanie to spełnia pismo p. t. *Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete*, założone w r. 1901 oraz wydawane przez jednego z największych papyrologów, Ulryka Wilckena, przy współpracy szeregu uczonych niemieckich i zagranicznych. Pismo powyższe wydaje firma Teubnera, dotąd zaś wyszło tomów 8, I (1901)—VIII (1926) oraz dwa dodatki, zawierające prace Rostowcewa (1910) i E. Mayera (1925). „Archiv” zamieszcza artykuły specjalne, recenzje, korekty do wydanych i publikacje nowych tekstów, a nadto następujące referaty perjuryczne:

Wilcken'a¹⁾ o publikacjach tekstów nie-literackich, Crönerta²⁾, Blass'a³⁾ i Körte'go⁴⁾ — fragmenty literackie, Schmidt'a⁵⁾ — teksty chrześcijańskie, Partsch'a⁶⁾ — bibliografię prawniczą z l. 1912 — 23 oraz Preisendanz'a⁷⁾ — papyruse magiczne.

Bibliografię papyrologiczną prowadził Viereck w *Jahresberichte über d. Fortschritte d. Klassischen Altertumswissenschaft*, t. 98 (1898) str. 135 i n. i t. 102 (1899) str. 244 i n. i Schubart w piśmie p. t. *Sokrates* z l. 1921 i 23. P. M. Mayer podał wykaz nowych dokumentów i literatury prawniczej w *Zeitschrift f. Vergleichende Rechtswissenschaft* t. XXXIV.

W Anglii od r. 1879—1912 wychodziło pismo p. t. *Archaeological Report*; zawiera ono sprawozdania z postępów egiptologii w l. 1895 — 1912 i było wydawane przez Tow. Egypt Exploration Fund pod redakcją F. de Griffitha. Dział grecko-rzymski zawiera wiadomości o postępach papyrologii.

Od r. 1914 wydawnictwo to w formie zmienionej nosi tytuł *The Journal of Egyptian Archaeology*, wydawane od r. 1900 przez The Egypt Exploration Society. W piśmie tem roczne sprawozdania bibliograficzne z zakresu papyrologii umieszcza H. J. Bell. t. I (1914)—XII (1926). Wychodzi ono w Londynie. Bibliografja Bell'a znajduje się w t. I, III, VI — XI.

W r. 1914 również we Włoszech zaczęło wychodzić czasopismo poświęcone specjalnie studjom papyrologicznym. Jest niem *Aegyptus*, *Rivista Italiana di Egittologia e di Papirologia*, pod redakcją A. Calderini przy udziale uczonych E. Breccia, F. de Francisci i G. Farrina. „Aegyptus” posiada charakter międzynarodowy i zamieszcza prace w językach włoskim, francuskim, angielskim oraz niemieckim. Oprócz rozpraw specjalnych i recenzyj zawiera ono publikacje nowych tekstów papyrusowych, wykazy korektur w tekstach uprzednio wydanych oraz obszerne wskazówki bibliograficzne.

Pismo wychodzi w Medjolanie, wyszło zaś dotychczas tomów 7: I (1914) — VII (1926).

„Aegyptus” posiada dwa dodatki: naukowy i popularyzacyjny — *Serie scientifica* (wyszły zeszyty 3) i *serie di divulgazione*, z działem grecko-rzymskim (zesz. 3) oraz orientalistycznym (1 zeszyt.)

We Francji „*Bulletin papyrologique*” prowadzi Seymour de Ricci w *Revue des études grecques*. t. XXVII (1914) z l. 1905—12, t. XXXIV (1921) z l. 1904 — 12 (cz. 2) i XXXVI (1923) z l. 1912 — 22.

W Austrii wyczerpujące notatki bibliograficzne z l. 1899 — 1917 zamieszczał K. Wessely w *Studien zur Palaeographie u. Papyruskunde* t. I — II, IV, XIII, oraz XVII.

¹⁾ t. I — VIII.

²⁾ t. I, II.

³⁾ t. III.

⁴⁾ t. IV — VII.

⁵⁾ t. I, II.

⁶⁾ t. VI.

⁷⁾ t. VIII.

Bibliografie powyższe zawierają oprócz wykazów tekstów wydanych w publikacjach zbiorowych i w czasopiśmie, również spisy rozpraw i monografij z różnych działów papyrologji. Niezależnie od tego posiadamy jeszcze specjalne katalogi oraz zbiory drobnych publikacyj.

A. Teksty literackie. Dawniejsze wykazy tych tekstów Haeberlin¹⁾, Couvreur²⁾ oraz Kenyon³⁾ posiadają już dzisiaj ze względu na znaczny wzrost materiału wartość jedynie historyczną.

Dokładny wykaz ważniejszych fragmentów literackich zawiera dzieło Schubarta p. t. *Einführung in die Papyruskunde*, Berlin 1918, str. 472 i nast.

Ostatnio ponowny katalog tych tekstów sporządził Oldfather w książce p. t. *The greek Literary texts from Greco-Roman Egypt*, Madison 1923, i tu również brak pewnych fragmentów. Najdokładniejszy spis wszystkich wydanych tekstów znajduje się w Nowem Muzeum w Berlinie, katalogu tego Schubart jednak jeszcze nie opublikował.

B. Teksty nie - literackie. W zakresie tekstów nie - literackich katalogu ogólnego nie sporządzono. Znaczne ułatwienie przyniosły jednak prace uczonego niemieckiego, Fryderyka Preisigke, który naogół obdarzył papyrologję szeregiem pożytecznych dzieł o charakterze pomocniczym.

Z prac tego uczonego wypada wymienić tutaj następujące:

Fr. Preisigke *Sammelbuch griech. Urkunden aus Aegypten*, Strassburg-Berlin, I (1915) — II (1922).

Pracę zapoczątkowaną przez Preisigke'go prowadzi w dalszym ciągu Bilabel, który też wydał ostatnio t. III tego dzieła, Berlin, 1926.

Zawiera ono zbiór dokumentów greckich, które zostały wydane w czasopiśmie oraz w mniejszych publikacjach, nie posiadających indeksów.

Drugą pracą tego uczonego, w której zostały zebrane korekty do tekstów uprzednio opublikowanych, ważną zatem przy korzystaniu z innych wydawnictw jest:

Fr. Preisigke *Berichtungsliste d. griechischen Papyrusurkunden aus Aegypten*, t. I, Berlin, 1922.

Rok 1891, w którym wyszedł pierwszy tom ze zbiorami Flinders Petrie, zapoczątkował szereg wydawnictw, zawierających materiały z nowych odkryć dokonanych w Egipcie.

Odtąd materiał stale wzrasta, jednocześnie powiększa się ilość poszczególnych opracowań monograficznych zarówno w zakresie literatury greckiej, jak i na polu historii oraz prawa. Opierając się na odzyskanych dokumentach, zdołano odtworzyć stosunki prawno-administracyjne i historyczno-gospodarcze Egiptu z okresu wpływów Grecji i Rzymu.

¹⁾ C. Haeberlin *Griechische Papyri*. Lipsk 1897, odbitka z *Centralblatt für Bibliothekswesen*, XIV, I, 201, 263, 337, 389, 473.

²⁾ P. Couvreur *Inventaire sommaire des textes grecs classiques retrouvés sur papyrus*, *Revue de Phil.* X (1896), 165.

³⁾ Fr. Kenyon *The Paleography of Greek Papyri* 1899 dod. II.

Zarazem też powstała potrzeba ujęcia syntetycznego dotychczasowych badań na tem polu, któreby jednocześnie torowało drogę dla dalszych dociekań i wskazywało młodszym pracownikom nowopowsta-
jące zagadnienia tej szybko rozwijającej się nauki.

Papyrologja posiada już kilka prac o charakterze syntetycznym, z których na pierwszym miejscu wypada wymienić książkę S c h u -
b a r t a p. t. *Einführung in die Papyruskunde*. Berlin 1918.

Pracę swoją podzielił Schubart na trzy części; w pierwszej zawarte są wiadomości wstępne z historii odkryć papyrusowych, zestawienie wyników nowych badań w dziedzinie paleografii greckiej, uwagi styl-
listyczne i gramatyczne i t. p.; w części następnej omawia autor nowe zdobycze na polu literatury greckiej, ze szczególnem uwzględnieniem fragmentów z utworów nieznanych dotąd; trzecia, wreszcie, zawiera wyniki badań historycznych i prawniczych, a dotyczą one całokształtu życia i stosunków w Egipcie od końca w. IV przed Chr. aż do najazdu arabskiego w stuleciu 7-em. Poszczególne rozdziały książki Schubarta zawierają dodatkowo próbki tekstów z ciekawymi wyjaśnieniami oraz obszerny wykaz literatury danego zagadnienia. W dwóch dodatkach zawarł autor wykazy fragmentów literackich oraz publikacyj dokumentów greckich.

Rozwinięciem, a jednocześnie uzupełnieniem części trzeciej wymie-
nionej wyżej pracy, jest książka tegoż autora p. t. *Aegyptus vom Alexander dem Grossen bis auf Mohammed*. Berlin 1922. W sposób niezmiernie interesujący odtwarza tutaj Schubart obraz kultury i życia Egiptu z czasów przewagi wpływów świata hellenistycznego¹⁾.

W r. 1914 wydawnictwo Gercke-Nordena²⁾ umieściło świetny artykuł pióra tegoż uczonego pod tyt. *Papyruskunde*, 1924. W artykule tym podaje Schubart wiadomości niezbędne dla początkujących, wprowadzając ich bezpośrednio w zagadnienia odcyfrowania i rekonstrukcji tekstów przez poglądowe opracowanie fragmentu literackiego, dokumentu oraz listu prywatnego. Artykuł powyższy zawiera wykaz tematów, nadających się do dalszego rozwinięcia.

Ostatnio również Jouguet wydał pracę o charakterze syntetycznym — *L'Impérialisme Macédonien et l'Hellenisation de l'Orient*, Paryż 1926 (w *l'Evolution de l'Humanité* Nr 15). Wychodząc z idei Aleksandra W. o monarchji światowej, szkicuje w niej autor stopniowe przenikanie kultury greckiej do krain Wschodu; szereg rozdziałów z natury rzeczy poświęcił Jouguet zagadnieniom egipskim, opierając się na nowym materiale epigraficznym i papyrusowym.

Świetnie wyzyskane materiały z tych odkryć wraz z szerokiem uwzględnieniem archeologii znajdzie czytelnik w dziele Rostow-
c e w a p. t. *The social and economic history of the Roman Empire*, Oxford, 1926.

Celem udostępnienia ważniejszych materiałów szerszym kołom inte-

¹⁾ Następujące książki o charakterze bardziej popularnym zajmują się tem samem zagadnieniem:

W. Schubart, *Ein Jahrtausend am Nil*, Berlin 1912

W. Schubart, *Die Papyri als Zeugen antiker Kultur*, Berlin 1925.

C. Weisely, *Aus d. Welt der Papyri*, Lipsk 1914

²⁾ por. również:

L. Laurand *Manuel des Études grecques et latines*, zeszyt VII. Paryż 1923.

resującym się temi zagadnieniami, wydali w r. 1912 Wilcken i Mittels dzieło podstawowe dla papyrologji, odgrywające w naszej specjalności tę rolę, co w zakresie epigrafiki prace Dittenberger'a, a mianowicie *Grundzüge u. Chrestomathie der Papyruskunde*. Teubner, 1912. Zawiera ono dwa działy: historyczny w opracowaniu Wilckena oraz prawniczy Mittelsa; każdy z nich rozpada się z kolei na zarys historyczny i teksty z komentarzami.

W pracy powyższej obaj ci uczeni dają wybór ciekawych dokumentów, dotyczących najrozmaitszych stron życia w starożytności.

Dział historyczny Wilckena zawiera następujące rozdziały: Wiadomości wstępne (wskazówki bardzo cenne i praktyczne), Ogólny zarys historyczny w świetle nowych źródeł, Religja, Wychowanie, Finanse, Podatki, Przemysł i handel, Rolnictwo, Roboty publiczne i liturgje, Stan aprowizacyjny, Poczta i komunikacja, Wojsko i policja, Z życia ludowego, wreszcie indeksy.

W dziale prawniczym Mittels'a zawarte są następujące rozdziały: Wstęp, Prawo karne za Ptolemeuszów, Prawo cywilne rzymskie, Dokument, Księga hipoteki ziemskiej, Skrypt dłużniczy oraz ustawy hipoteczne, Kupno, Dzierżawa rolna, Prawo małżeńskie, Opieka nad nieletnimi, Różne postępowania prawne, Ustawy, wreszcie indeksy.

Oba działy podkreślają zagadnienia, które wymagają dalszego pogłębienia. Ze względu na znaczenie podstawowe, jakie posiada to dzieło, należy się spodziewać, iż z czasem wyjdzie wydanie drugie z uwzględnieniem nowych źródeł i syntezą monografij opublikowanych po r. 1912.

W dziale papyrologji prawniczej istnieją jeszcze dwie prace o charakterze ogólnym. W jednej z nich, opracowanej przez P. M. M a y e r a p. t. *Juristische Papyri*, Berlin, 1920, znajdzie początkujący prawnik-papyrolog bardzo wyczerpującą interpretację odnośnych dokumentów greckich. Drugą jest znacznie starsza praca Gradenwitz'a p. t. *Einführung in die Papyruskunde*, Lipsk, 1900. Zawarte są w niej próby rekonstrukcji oraz interpretacji dokumentów prawnych.

Obraz tego, czem są odkrycia papyrusowe dla teologii, można znaleźć w pięknej, a zarazem bardzo pouczającej książce Deissmanna p. t. *Licht vom Osten*, Tübingen, 1908 (w r. 1923 wyszło 4-te wydanie tego dzieła). Opierając się na tekstach papyrusowych, podaje w niej autor próby interpretacji językowej oraz rzeczowej ksiąg Nowego Testamentu.

Bardzo ważnym jest dla papyrologa ogólnikowe chociażby zapoznanie się z wynikami prac w zakresie egiptologii. Wiadomości wstępne z tego zakresu dają następujące dzieła:

Aegypten u. aegyptisches Leben im Altertum, A. E r m a n w nowym opracowaniu H. R a n k e, Tübingen, 1923. A. M o r e t, *Le Nil et la Civilisation égyptienne*, Paryż, 1925, (w *d'Évolution de l'Humanité* No. 7) oraz M. R o s t o w c e w. *A History of Ancient World*, t. I. The Orient and Greece, przekład D. Duff'a, Oxford, 1926 (w r. 1925 wyszło w Berlinie wydanie rosyjskie).

Odkrycia papyrusowe wzbogaciły niezmiernie naszą wiedzę w zakresie starszej paleografji greckiej. Najstarsze kodeksy pergaminowe pochodzą z w. IV po Chr., nowe zaś materiały dają możliwość obserwo-

wania rozwoju pisma greckiego o całe 8 stuleci wstecz, czyli od końca IV-go stulecia przed naszą erą. Obok stylizowanego pisma książkowego poznaliśmy pismo życia codziennego — grecką kursywę. Z drugiej strony bogactwo nowego materiału — w czym znajdują się nie raz całkowite zwoje — przyczyniło się do lepszego poznania książki w starożytności.

Z biegiem czasu oraz w zależności od charakteru dokumentu i osoby piszącego pismo ulegało dużym zmianom. Papyrusey znajdujemy jednak zazwyczaj w stanie silnego zniszczenia i z drobnych śladów wypada częstokroćnie rekonstruować litery, a z nich całe wyrazy, wobec czego dokładna znajomość charakterystycznych cech i odmian pisma jest niezbędna przy opracowywaniu tekstu papyrusowego. Ważnym jest to również dla określenia okresu, z którego przypuszczalnie pochodzi dany dokument. Szczególnie doniosłym jest to oczywiście przy rękopisach niedatowanych, a więc fragmentach literackich w pierwszym rzędzie.

W zakresie starszej paleografii greckiej posiada już papyrologia szereg opracowań podstawowych. W specjalności tej przodują Anglicy i Niemcy.

Pierwszą, a zarazem znakomitą próbą w tym zakresie była książka K e n y o n'a p. t. *The Palaeography of Greek Papyri*, Oxford, 1899. Praca Kenyon'a jest już obecnie w wielu kwestjach przestarzała, dotąd jednak posiada wartość przy określaniu niedatowanych rękopisów.

Wydanie powtarne obszernego dzieła G a r d t h a u s e n'a p. t. *Griechische Palaeographie*, Lipsk, t. 2, 1911 — 13 zawiera materiał nader wyczerpujący i wyróżnia się niezwykłą erudycją; starsza paleografja jest już w niej uwzględnioną w znacznej mierze, brak jej, natomiast, reprodukcji, bez których dokładniejsze poznanie pisma jest zupełnie wykluczonem, drobne zaś próbki litograficzne nie mogą sprostać temu zadaniu.

Wskutek nadmiernego nagromadzenia materiału w różnych szczegółach drugorzędnych ucierpiała też nieco jasność wykładu. Dużą, natomiast, zaletą tego dzieła są bardzo dokładnie wykonane tablice porównawcze alfabetu greckiego w różnych odmianach i okresach jego rozwoju.

Odrębny zupełnie charakter posiada książka T h o m p s o n'a, *An Introduction of Greek and Latin Palaeography*, Oxford, 1912. Autor nie pomija w niej, wprawdzie, szczegółów drugorzędnych, główny jednak nacisk kładzie na staranną analizę różnych odmian pisma, ilustrując je każdorazowo na dokładnych i dobrze wybranych reprodukcjach; zawiera ona również tablice porównawcze. Starszej paleografji greckiej poświęcona jest zaledwie część całej tej pracy, znalazła ona w niej jednak wykład jasny i systematyczny.

Ostatnią, wreszcie, znakomitą pracą w tej dziedzinie jest dzieło S c h u b a r t a, p. t. *Griechische Palaographie*, Monachjum 1925 (w Handbuch d. Altertumswissenschaft t. I, cz. 4). Autor uwzględnia w niej głównie starszą paleografję, ilustrując ją bogatym i starannie dobranym materiałem. Jasny wykład i subtelna analiza pisma stanowią dużą zaletę tej książki

Ogromne znaczenie dla poznania pisma papyrusów, szczególnie zaś dla miast, które bądź-to nie posiadają własnych oryginałów, bądź też mają je w niewielkich ilościach, posiadają reprodukcje całych papyrusów. W wykazie publikacyj zostały już wymienione wydawnictwa, zawierające próbki wydanego materiału, tutaj zatem wypada zanotować jedynie książki o charakterze dydaktycznym, zawierające w wyborze systematycznym rozmaite typy pisma uncjalnego i kursywy z różnych okresów.

Najlepszym wydawnictwem tego rodzaju są tablice *Schubarta Papyri graecae Berolinenses*, Bonn, 1911 (w *Tabulae in usum Scholarum* I. Lietzmann'a Nr. 2). Na 50-ciu tablicach znajdujemy tutaj reprodukcje papyrusów od IV-go w. przed Chr. do VIII-go naszej ery; zostały one wykonane bardzo wyraźnie, a wybór uwzględnia w równej mierze kursywę, jak i pismo książkowe.

Od r. 1903 reprodukcje różnych rękopisów wydaje w Londynie *The New Palaeographical Society — Facsimiles of Ancient Manuscripts etc.* Serja I, II. Publikacje te uwzględniają obok innych rękopisów również papyrusy. Poszczególne tablice w wydaniu tem luksusowem robią wrażenie nader dodatnie, całość jednak nie spełnia tego zadania, co skromna książka Schubarta, przez nadmierne rozproszenie, brak układu systematycznego oraz olbrzymie rozmiary wydawnictwa. Ze starszych prób w tej dziedzinie wypada jeszcze zanotować następujące:

C. Wessely *Papyrorum scripturae graecae specimina isagogica*, Lipsk 1900.

U. Wilcken *Tafeln zur älteren griechischen Palaeographie*. Lipsk 1891.

Próbki papyrusów łacińskich, w zbyt jednak szczupłym zakresie, można znaleźć w wydawnictwie:

C. Wessely *Die ältesten lateinischen u. griechischen Papyri* Wiens, Lipsk 1914 (w *Studien zur Pal. u. Pap.* t. 14).

Równoległe z pogłębieniem znajomości pisma greckiego zawdzięczamy papyrusom poznanie w oryginale samej książki. Wyczerpujące w swoim czasie i znakomite opracowania Birt'a i Dziatzko¹⁾, oparte na sumiennem wyzyskaniu znanego wówczas materiału, uzupełniają obecnie nowsze badania, streszczone w książce Schubarta, *Das Buch bei den Griechen u. Römern*, Berlin 1921.

Sporo ciekawych szczegółów zawiera również tom pierwszy wymienionej wyżej Paleografii Gardthausen'a w wydaniu 2-gim (*Das Buchwesen im Altertum u. byzantinischen Mittelalter*, Lipsk 1911).

Opracowania monograficzne z tej dziedziny zawierają liczne artykuły w *Archiv f. Papyrusforschung*.

Uskuteczniejszy precyzyjny odpis fragmentu papyrusowego, wypada z kolei przystąpić do rekonstrukcji oraz interpretacji uzyskanego tekstu. Praca ta jednak nieraz bywa poważnie utrudnioną, na co składa się zazwyczaj złe zachowanie papyrusu, niejednokrotnie zaś stylizacja i pisownia wulgarna, głównie dotyczy to oczywiscie tekstów nie-

¹⁾ Th. Birt. *Das antike Buchwesen in seinem Verhältniss zur Litteratur*, — Berlin 1882.

Th. Birt. *Die Buchrolle in der Kunst*, Lipsk 1907.

Dziatzko. *Ausgewählte Kapitel aus dem antiken Buchwesen*, Lipsk 1900.

literackich; pewne trudności sprawia ponadto nowy zasób materiału leksykalnego.

Język z okresu powszechnego nie był znany w mierze dostatecznej przed odkryciem papyrusów. W literaturze, pomijając rzeczy drobniejsze, reprezentowało go dzieło Polybjusza oraz Pismo Święte; ostatnio znaleźliśmy również język życia codziennego zachowany w napisach kamiennych, ale dopiero papyrusy przyniosły materiał różnorodny i przewyższający swym bogactwem dotychczasowe świadectwa.

Starsze słowniki nie mogły z natury rzeczy wykorzystać całego zasobu językowego, a jeżeli, opierając się na starych materiałach, poniekąd go uwzględniały, czyniły to w sposób niedostateczny dla dzisiejszych potrzeb i wymagań wiedzy. Opracowanie nowego, ściśle naukowego słownika greckiego, jest obecnie jedną z najbardziej naglących potrzeb.

Przy interpretacji nowych tekstów literackich posługujemy się jeszcze słownikami starszymi, j. np. Passow'a, Pape'go, Baille'a, Liddell-Scott'a i t. d.; pewną pomoc okazuje również van Herwerden, *Lexicon graecum suppletorium et dialecticum*, Lugd. Bat. 1910, ale i ten nieraz zawodzi. Nowe opracowanie słownika Passow'a rozpoczął Crönert; dotąd jednak wyszły zaledwie pierwsze zeszyty, najbliższe również lata nie zapowiadają szybszego ukończenia tej olbrzymiej pracy. Lepiej, natomiast, zapowiada się praca uczonego angielskiego, Jones'a¹⁾. I tutaj posiadamy chwilowo jedynie początek, szerszy jednak zespół redakcyjny daje rękojmię szybszego ukończenia rozpoczętych prac.

Pozatem należy oczywiście używać Stephanus'a oraz słowniki specjalne Sophocles'a i du Cange'a.

Lepiej, natomiast, przedstawia się ta rzecz w zakresie tekstów nie-literackich, posiadamy bowiem na ukończeniu obszerną pracę Fr. Preisigke, którego słownik wychodzi obecnie w Niemczech pod redakcją Dr. Kiessling'a i obejmuje cały zasób leksykalny, zawarty w papyrusach, ostrakach oraz inskrypcjach, pochodzących z Egiptu. Część ogólna tego słownika została już wydana całkowicie, wkrótce zaś wyjdzie cz. II, zawierająca działy słownictwa technicznego. Tytuł tej pracy jest następujący: Fr. Preisigke *Wörterbuch d. griechischen Papyrusurkunden*, Berlin 1925.

Wypada tu również zanotować dawniejsze prace Preisigke'go w tym zakresie, a mianowicie jego *Namenbuch*, Heidelberga 1922, gdzie zawarte są wszystkie imiona własne, spotykane w dokumentach greckich²⁾ z Egiptu oraz *Fachwörter des öffentlichen Verwaltungsdienstes Aegyptens*, Getynga 1915, zawierające całe słownictwo techniczne. Poważną pomoc okazują również specjalne słowniki do Nowego Testamentu, jak I. H. Moulton and G. Milligan, *The vocabulary of the greek Testament*, Londyn 1924 oraz *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften d. Neuen Testaments* von E. Preussen w nowym opracowaniu W. Bauer'a, Giessen 1925 (zesz. 1 — 4).

¹⁾ *A Greek-English Lexicon* compiled by H. G. Liddell and R. Scott. A new edition revised and augmented throughout by H. Jones with the assistance of R. McKenzie and with the cooperation of many scholars. Part I, Oxford 1925.

²⁾ Por. również Spiegelberg *Aegyptische u. griech. Eigennamen*, Lipsk 1901.

Z dzieł, zawierających opracowania nowego zasobu gramatycznego, oprócz prac Thumb'a, Moulton'a, Blass'a, Deissmann'a i innych wypadnie zanotować tutaj książkę E. M a y s e r'a p. t. *Grammatik d. griech. Papyri d. Ptolemäerzeit*.

t. I Laut u. Wortlehre, Berlin 1923 (wyd. 2-ie).

t. II Satzlehre. Analytischer Teil, I Hälfte, Berlin 1926.

W zakresie dyplomatyki starożytnej nie posiada jeszcze papyrologja dzieła syntetycznego. I w tej dziedzinie przyniosły jednak papyrusy materiał niezmiernie obfity, istnieją również opracowania monograficzne poszczególnych zagadnień, powstanie zaś dzieła ogólnego należy do jednej z pilniejszych potrzeb nauki dzisiejszej.

IV. PONOWNE OPRACOWANIA TEKSTÓW.

1. Papyrusy literackie.

Teksty udostępnione dla szerszego grona uczonych w t. zw. *editio princeps*, wymagają długiej jeszcze i wyteźonej pracy. W tym kierunku zmierzają też obecne usiłowania filologów. Odkrycia fragmentaryczne należy w pierwszym rzędzie uporządkować, opracować je krytycznie, a w miarę możliwości zrekonstruować zniszczone ustępy.

W zakresie tekstów literackich prace te zostały już w znacznej mierze uskutecznione, chociaż i w tej dziedzinie dużo jeszcze pozostaje do zrobienia.

Zarys ogólny, ilustrujący, czem są odkrycia papyrusowe dla literatury greckiej, daje Schubart w cytowanym wyżej dziele, *Einführung in die Papyruskunde*.

Niedawno wyszła również praca angielska pod redakcją Powell'a i Barber'a, przy współpracy innych uczonych, a poświęcona specjalnie nowym zdobyczom na polu literatury greckiej p. t. *New chapters in the History of Greek Literature*, Oxford 1921.

Teksty literackie, pochodzące z tych odkryć, rozpadają się na dwie grupy. Pierwszą stanowią fragmenty autorów znanych, drugą zaś rzeczy zupełnie nowe.

Fragmenty twórczości znanej już uprzednio, w czem przewagę liczebną stanowią w zakresie eposu Homer, na polu tragedji Eurypides, a w literaturze prozaicznej Plato i Demostenes, posiadają dla nas pewną wartość, która daje się określić w 3-ch kierunkach: 1-o przyczyniają się do oświetlenia tradycji rękopiśmiennej, 2-o stanowią ważny przyczynek w zakresie krytyki i ustalania tekstu. 3-o wreszcie, ułatwiają w pewnych wypadkach ustalenie wątpliwej chronologii.

Cenniejsze oczywiście są jeszcze fragmenty twórczości nieznannej, zawdzięczamy jej bowiem częściowe poznanie piśmiennictwa w okresie, z którego uprzednio mieliśmy tak nieliczne świadectwa.

Najwięcej tekstów literackich posiada Anglja w British Museum i Bibliotece Bodlejańskiej. Wyszły one w opracowaniach Kenyon'a Grenfell'a i Hunt'a. Drugie miejsce zajmują znowu Niemcy z Berlinem (Neues - Museum). Nad rekonstrukcją tych materiałów, które w znacznej mierze mocno są uszkodzone, pracował cały szereg uczonych z Wilamowicz'em i Schubartem na czele. Teksty literackie z odkryć i zbior-

rów francuskich opracowali Lefebvre, Jougnet, Reinach, Weil i Revillout, włoskie zaś Vitelli i inni.

W dziedzinie eposu okresu helleńskiego zawdzięczamy papyrusom większe fragmenty z katalogów Hezjoda oraz mniejsze urywki z jego Teogonji. Materiał ten został już w znacznej mierze spożytkowany w 3-iem wydaniu R z a c h'a, Teubner 1913. Okres aleksandryjski reprezentowany jest przeważnie przez fragmenty autorów nieznanych. Zebrał je ostatnio P o w e l l w *Collectanea Alexandrina*, Oxford 1925. W wieku V-ym i następnych powstaje w Egipcie pod wpływem Nonnosa masowa produkcja eposu. Większość tych fragmentów naśladowców i epigonów Nonnosa zachowała się w stanie dużego zniszczenia; wartość literacką przedstawia mierną, a ujęcia zbiorowego tej twórczości dotychczas nie posiadamy.

Z liryki posiadamy również sporą ilość nowych fragmentów. Reprezentowany jest Archilochos i Alkman; z liryków lesbijskich Safona i Alkaios. Z utworów Safony poznaliśmy dzięki papyrusom niemal całych 5 pieśni oraz dużą ilość fragmentów oderwanych.

Wydanie nowe tej poetki sporządził ostatnio L o b e l, Oxford 1925. W świetle nowych źródeł wyraźniej zarysowuje się również postać Alkaios, zupełnie zaś nową jest twórczość Korynny, z której zachowało się kilka większych fragmentów. Cały ten materiał został uwzględniony w nowym wydaniu Antologii lirycznej D i e h l'a, Teubner 1923.

Z utworów Pindara zawdzięczamy papyrusom prawie wyłącznie rzeczy nowe; fragmenty z jego peanów oraz partenij; zebrał je D i e h l w *Supplementum lyricum*, Bonn 1917. Z papyrusów poznaliśmy również Bakchylidesa. Upřednio znaliśmy z jego twórczości zaledwie kilka drobnych fragmentów, obecnie zaś w ozdobnym i dobrze zachowanym zwoju z British Museum odzyskaliśmy jego pieśni zwycięskie i dytyramby, a w Oxyrhynchos znaleziono ponadto drobniejsze jego fragmenty. Z licznych wydań Bakchylidesa wypadnie tu zanotować czwarte wydanie B l a s s'a, Teubner 1912.

Próbką nowego dytyrambu, ciekawą zarówno pod względem metrycznym, jak i treściowym, zyskaliśmy w Persach Tymoteusza. Wzorowe wydanie z obszernym komentarzem i parafrazą grecką dał Wilamowitz w r. 1903.

Ciekawy okazy liryki aleksandryjskiej zawiera książka P o w e l l'a. *Collectanea Alexandrina* oraz 6-ty zeszyt *Antologii* D i e h l'a, Teubner 1924. Zebrane są tu również fragmenty poezji gnomicznej w postaci meliambów Kerkidasa, jambów Phoinixa oraz Gnomy Charesa. Z wybitniejszych poetów tej epoki zyskaliśmy dzięki papyrusom dłuższe urywki z Kallimacha; poznaliśmy mianowicie jego Aitia, Jamby, pieśni oraz Hekale. Nowe fragmenty z twórczości Kallimacha opracował C a h e n, Paryż 1922 oraz P f e i f f e r, Bonn 1923.

W Egipcie zachowały się również mimiambmy Herondasa, z czego całkowicie odzyskaliśmy 7 utworów, w połowie zaś 8-my oraz fragmenty z 3-ch następnych. Duże zasługi dla interpretacji tego autora położył C r u s i u s; jego 5-te wydanie Herondasa wyszło w Lipsku w r. 1914. Książka ta zawiera oprócz Herondasa fragmenty z zachowanych mimów greckich. Fragmenty te, o ile są one w formie metrycznej, zawiera również książka Powell'a.

Z tragików klasycznych najslabiej stosunkowo reprezentowany przez papyruse jest Aischylos. Z Sofoklesa i Eurypidesa posiadamy, natomiast, większą ilość fragmentów. Najciekawszym jest dramat satyrowy Sofoklesa p. t. *Tropiciele*, jedyny okaz obok Cyklopa Eurypidesa z zakresu tej twórczości dramatycznej.

Dalej znaleziono fragmenty z następujących tragedji Sofoklesa: Zgromadzenia Ateńczyków, Eurypylosa oraz Tyro. Zebrał je Diehl w *Supplementum Sophocleum*, Bonn 1913.

Z twórczości Eurypidesa poznaliśmy fragmenty Hypsypyli, Kreteńczyków, obydwóch Melanipp, Antiopy, Oineusza oraz Faetona, obok licznych antologii, zebrał je Arnim w *Supplementum Eurypideum*, Bonn 1913.

Wyżej wymienione fragmenty wydał również Hunt w Oxfordzie, 1912.

Większe jeszcze znaczenie posiadają papyruse dla historii komedji greckiej. Z zakresu starej komedji attyckiej odzyskaliśmy w streszczeniu komedję Kratinosa p. t. *Dionysalexander* oraz *Demy* Eupolisa, w dziedzinie zaś komedji nowej zawdzięczamy im przede wszystkim znajomość Menandra, z którego słynny kodeks papyrusowy z Kairo zachował dłuższe ustępy z 5-ciu komedji, szereg zaś fragmentów pochodzących z innych odkryć dają urywki z dalszych 7-iu jego komedji. Z nowszych wydań Menandra wypadnie zanotować wyd. 2. Körte'go Teubner 1912, również 2-ie wydanie Sudhau'sa z r. 1914, w którym został spożytkowany materiał z nowej kolacji papyrusu Jensen'a oraz ostatnie wydanie Leuven'a z r. 1919.

Pozostałe fragmenty z zakresu komedji nowej opracował Demianczuk, Kraków 1912 i Schröder, Bonn 1915.

Kończąc za tem przegląd ważniejszych odkryć dokonanych na polu poezji greckiej, wypada tu jeszcze zaznaczyć, iż spora ilość fragmentów z różnych dziedzin twórczości poetyckiej nie znalazła dotychczas ponownego opracowania.

W zakresie literatury prozaicznej przyniosły nam papyruse materiały równie obfite, w czem znajdują się dzieła o znaczeniu pierwszorzędnym.

Z dzieł historycznych najważniejszą jest Konstytucja Aten Arystotelesa, zachowana w czterech zwojach, znajdujących się obecnie w British Museum. Niezależnie od tego egzemplarza część powyższego dzieła znajduje się również w Berlinie. Z licznych wydań tego utworu należy wymienić wyd. Blas'sa Teubner 1903.

Drugim obszerniejszym dziełem z zakresu historjografji jest utwór przypisywany obecnie Cratippowi, t. zw. *Hellenica* z Oxyrhynchos; wydał je Lipsius w r. 1916.

Drobniejsze fragmenty historyczne zebrane są w opracowaniu Bilabel'a, Bonn 1922.

W dziedzinie retoryki zawdzięczamy odkryciom egipskim w pierwszym rzędzie znajomość Hyperidesa: 4 zwoje, zawierające 6 jego mów, wydał ostatnio Jensen, Teubner 1917.

Inne fragmenty retoryczne opracował Jander, Bonn 1913.

Zachowane fragmenty z romansu zebrał ostatnio Lavagnin, Teubner 1922. W książce tej znajdujemy dłuższe ustępy z romansu o Ninu-

sie, następnie zaś urywki z Herpyllidy, Metiocha i Partenopy, Chiony oraz 10 drobnych fragmentów z romansów nieokreślonych, dodatki zawiera opowieść grecko-egipską o Nectanebosie. W ostatnich latach opublikowano znowu pewne teksty z zakresu retoryki oraz romansu greckiego, z natury rzeczy nie mogły one wejść jeszcze do wymienionych opracowań.

Z literatury naukowej przynoszą papyrusy kilka prac obszerniejszych wraz z większą ilością fragmentów. Z opracowań biograficznych poznaliśmy dłuższe urywki z Satyrosa; wydał je Armin, Bonn 1912. Całkowity niemal zwój zachował nam również komentarz Didymosa do mów Demostenesa. Opracował go Diels i Schubart, Teubner 1904. W tym samym zwoju zawiera się jeszcze dzieło filozofa stoickiego, Hieroklesa; wyd. Armin w B. K. T. IV, 1906.

Inny, natomiast, zwój znajdujący się również obecnie w Berlinie zawiera komentarz anonimowy do Theaeteta Platona; wyszedł on w tem samem wydawnictwie, opracowany przez Diels'a oraz Schubarta.

Niezmiernie ciekawe i ważne opracowanie zbiorowe papyrusów magicznych rozpoczęte przez Abt'a, ukończone zaś pod redakcją Preisendanz'a znajduje się obecnie w druku oraz wyjdzie niebawem.

2. *Teksty nie-literackie.*

Ponownych opracowań tekstów nie-literackich, pominawszy rzeczy wymienione na str. 247 (14), posiadamy dotychczas niewiele. Najważniejszą pracą w tym zakresie jest monumentalne wydawnictwo Ulryka Wilckena, p. t. *Urkunden d. Ptolemäerzeit* I 1 — 4, Berlin 1922 — 7 (dalsze zeszyty wychodzą stopniowo).

Podaje tu autor w nowem opracowaniu dokumenty greckie z okresu ptolemeuszowskiego, pochodzące z odkryć dawniejszych, opublikowane zaś w wydawnictwach zbiorowych A. Mai (Rzym), A. Peyron'a (Turyń), Brunet de Presle (Paryż), Leuven's'a oraz Reuven's'a (Lejda).

Wszystkie odnośne teksty poddał Wilcken ponownej i kilkakrotnej rewizji, uzyskując przytem w wielu ustępach lekcję poprawniejszą. Znakomicie opracowany wstęp oraz komentarze, odpowiadające obecnym wymaganiom wiedzy, dopełniają całości tego ważnego wydawnictwa.

Słusznie zwrócono uwagę już dawniej na wartość, jaką posiadają greckie listy prywatne zarówno pod względem językowym, jak i dla poznania ludzi oraz warunków samego życia. Posiadamy też obecnie kilka prac z tego zakresu.

Znakomite opracowanie listów z okresu Ptolemeuszów sporządził Witkowski *Epistolae privatae graecae*, Teubner 1912.

Ostatnio dokonano jeszcze dwóch innych opracowań, w czem listy chrześcijańskie zebrał Ghedini *Lettere cristiane dei papiri greci del III e IV secolo*, Medjolan, 1923, listy zaś z okresu rzymskiego Olsson *Papyrusbriefe aus d. früheren Römerzeit*, Uppsala, 1925.

Tutaj również wypadnie wymienić starszą pracę Wilckena, zawierającą teksty i komentarze do skorup glinianych, t. zw. ostraka z Egiptu i Nubji. Komentarz Wilckena stanowi ważny przyczynek do historii

gospodarczej w starożytności. U. Wilcken *Griechische Ostraka aus Aegypten u. Nubien*. Berlin-Lipsk 1893, t. 2.

Spory, wreszcie, wybór z papyrusów o treści nie-literackiej zawierają poszczególne zeszyty pożytecznego pod każdym względem wydawnictwa Lietzmann'a w Bonn¹⁾.

Minęły czasy, kiedy rok niemal każdy przynosił z sobą epokowe odkrycia nowych tekstów greckich.

Dopływ świeżych materiałów nie ustał wprawdzie całkowicie, a wobec tego, iż znaczna część Egiptu nie została jeszcze pod tym względem zbadana dostatecznie, wypada liczyć na niejedną jeszcze nową zdobycz. Materiały zebrane w wielkich muzeach europejskich nie zostały również wydane całkowicie. Dalsze publikacje materiałów z Oxyrhynchos wychodzą nadal, a papyrusów starczy jeszcze na szereg lat następnych. Nowe tomy z publikacjami wydaje również British Museum, Instytut Papyrologiczny w Paryżu, Muzeum Berlińskie oraz Società Italiana.

Główne jednak usiłowania uczonych skierowały się już dzisiaj ku odpowiedniemu opracowaniu i rekonstrukcji materiału opublikowanego w wydaniach pierwotnych.

Niedaleka już przyszłość przyniesie zapewne wielkie wydanie zbiorowe całego materiału na wzór publikacji z zakresu epigrafiki, wydawanych przez Académie des Inscriptions w Paryżu i Akademię Pruską w Berlinie.

Ostatnie odkrycia przysporzyły tak bogaty materiał źródłowy, a same teksty wymagają jeszcze tyle pracy twórczej i wysiłków, że nauka nasza przez szeregi lat następnych będzie wymagała liczego grona oddanych jej pracowników, a trud włożony w żmudne opracowywanie materiału przyniesie dla nauki korzyści realne²⁾.

¹⁾ *Griechische Papyri*, H. Lietzmann (14).
Aus der antiken Schule, G. Ziebarth (65).
Aus einem griech. Zauberpapyrus, Wunsch (84).

²⁾ **D o d a t e k.** Po ukończeniu artykułu zostały wydane jeszcze następujące publikacje zbiorowe:

Les Papyrus Bouriant, Collart, Paryż 1926 (Wyd. wyszło dopiero w roku bieżącym).

Juristische Urkunden d. Ptolemäerzeit. Partsch, Wilcken, Heidelberg 1927 (w Abh. d. Heid. Ak. d. Wiss. Phil. — hist. Kl. Nr. 7).

Papyri Russischer u. Georgischer Sammlungen. IV, *Die Kome - Aphrodito - Papyri der Sammlungen Lichaczow*, Jernstedt, Tiflis 1927.

être peu connus aux Crétois. Il résulte donc que les représentations en question ne se rapportent pas à un présomptif élément „africain“ de la population indigène de la Crète prédorienne. L'auteur n'y voit qu'une réminiscence des relations commerciales existant au II mil. av. J. C. entre la Crète et l'Afrique du Nord. Son hypothèse de la fondation des comptoirs crétois sur la côte libyenne à cette époque semble être confirmée par certaines trouvailles égéennes et par des considérations sur le rôle des marchands et des marins crétois dans la Méditerranée occidentale au II mil. av. J. C.

Les figurines masculines de *Haghia Triada* dont la barbe est marquée en rouge, ne sont probablement que des représentations des Libyens blonds, des *Tuimah* de textes hiéroglyphiques.

Les africains noirs représentés sur les monuments ci-nommés, ne sont pas des Chamites purs, plutôt des Chamites avec un mélange négroïde. Il est donc probable que les marchands crétois ont pénétré de leurs stations libyennes dans l'intérieur du continent africain, ce qui nous semblent confirmer quelques représentations de la faune africaine dans l'art crétois.

5. ZDZISŁAW KONOPKA - ZMIGRYDER. L'interprétation de la catégorie dite *aerarii* (résumé).

Après avoir analysé les différentes opinions des savants concernant les *aerarii*, l'auteur essaie de donner une nouvelle interprétation des sources (T. Live, Aulu - Gelle, Cicero et autres) pour aboutir à une nouvelle explication de ce terme. Il établit que par *aerarii* on comprenait uniquement une punition qui avait des conséquences financières, mais qui n'emportait pas de suites dans le domaine du droit de suffrage, ni dans celui du service militaire. L'auteur - vu l'analogie faite entre les *aerarii* et les *Caerites* — donne une analyse des droits de ceux derniers et constate que leurs droits changeaient, mais qu'au fond les *Caerites* sont devenus aussi des citoyens de plein droit.

COMPTE - RENDUS SYNTHÉTIQUES.

1. JERZY MANTEUFFEL. Introduction à l'étude de la papyrologie (résumé).

C'est une revue critique des dernières publications, concernant les études papyrologiques. Après avoir donné l'historique de la papyrologie l'auteur passe en revue les collections et publications des textes,

les bibliographies et catalogues, les travaux synthétiques sur ce sujet, les études paléographiques, dictionnaires, et rééditions des publications plus anciennes.

2. KAZIMIERZ ZAKRZEWSKI. L'étude de l'histoire ancienne en Pologne (résumé).

L'historique de l'évolution de l'histoire ancienne en Pologne et l'état actuel des études dans ce domaine dans les universités polonaises.